

Проблема руйнації родини у драмі Василя Мови (Лиманського) "Старе гніздо й молоді птахи"

Любов Шевцова,

аспірант кафедри української мови та літератури
Глухівського національного педагогічного університету
імені Олександра Довженка

У статті розглядається одна з ключових проблем драми Василя Мови (Лиманського) "Старе гніздо й молоді птахи" — руйнація заможної козацької родини в результаті зародження в кубанських станицях нових капіталістичних відносин.

Ключові слова: родина, драма, козацька старшина.

Розглядаючи український літературно-мистецький процес другої половини XIX століття, слід зазначити, що в цей час "виразно заявляють про себе ознаки нової літературної, загальнокультурної ситуації, багато в чому зумовленої новими суспільно-історичними обставинами..." [1, с. 3]. У цей період народжується національно самобутня література, що надалі буде визначатися як класична.

Українська література другої половини XIX століття формувалася на шевченківських традиціях, продовжуючи і розвиваючи їх. Відбувається процес духовної еволюції українця як самостійного національного індивіда поза контекстом життя й історії Російської імперії та її культури. І саме українське письменство того періоду стає тим провідним чинником, що формує культуру українського народу як національну.

Серед тих, хто доклав чимало зусиль, аби наша література стала на широкий шлях національної самобутності, імена І.Франка, Лесі Українки, І.Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, Б.Грінченка, П.Куліша. Але є ще й ті, імена яких записані вітрами історії, імена, що залишаються невідомими широкому загалові читачів і поціновувачів українського слова. Серед них — поетеса Василя Мови (Лиманського).

Мета нашої статті — спроба збагачення тематичної поліфонії вивчення творчої спадщини Василя Мови (Лиманського).

Предметом є проблема руйнації родинних стосунків у драмі В. Мови (Лиманського) "Старе гніздо й молоді птахи".

Василь Мова (Лиманський) — український митець, творчість якого припадає на другу половину XIX століття, а саме 70—80-і рр., час страшної імперської реакції. По собі він залишив багатий творчий спадок, який, на жаль, зберігся лише частково, розвіяний буремними роками революцій і війн. За свідченням бібліографа М.Комарова, з-під талановитого пера В. Мови вийшло "більш як 50 зшитків рукописного архіву: поезії, оповідання, драматичні твори, історичні та критичні статті, споминки, замітки, переклади та ін." [9, с. 203].

Письменник плідно працював у царині поезії, прози й драматургії. Окрім драми "Старе гніздо й молоді птахи", після його смерті лишалися інтермедія в 3-х картинах до драми П.Куліша "Байда, князь Вишневецький" під заголовком "Куліш, Байда і козаки", жарт на одну дію "Тривога" і ще один драматичний твір без титульної сторінки. Найвідомішою залишається драма "Старе гніздо й молоді птахи", яка набула популярності ще на початку XX століття. Інтермедія "Куліш, Байда і козаки" побачила світ лише завдяки невтомній пошуковій праці дослідника його творчості Віктора Чума-

ченка вже в наш час — 1995 року в Нью-Йорку. Інші ж драматичні твори В. Мови (Лиманського) зникли в просторі й часі.

Автограф драми "Старе гніздо й молоді птахи", на жаль, не зберігся, і дати написання, визначеної самим автором, не залишилося. Можемо лише припустити, спираючись на спогади О.Кониського, що на час поїздки Василя Мови до Києва (1876) робота над твором вже була розпочата, але мав він першоназву "Лихо з дітьми". Олександр Кониський згадує: "Тоді ж він прочитав мені дещо з своїх творів у прозі: пам'ятаю: першу дію драми "Лихо з дітьми" і оповідання "Хуторянка" і "Ткачиха"..." [3, с. 396].

Часом завершення роботи над драмою дослідники вважають 1883 рік, спираючись на лист її автора до О. Кониського від 3 серпня 1883 року, де письменник зазначає: "... закінчив і потрошку переписую драматичні картини: "Лихо з дітьми!" [3, с. 354]. Уперше твір було надруковано 1907 року в журналі "Літературно-науковий вісник" (майже через 25 років після написання) і того ж року видано окремою книжкою у Києві.

1911 року згаданий твір надрукував у Харкові О. Степовик. Варто зазначити, що цей останній досить вільно повівся з текстом, значно його скоротивши і навіть змінив розв'язку драми. За його версією, Киля з благословення батька одружується з коханим Андрієм. Того ж таки 1911 року (30 листопада) п'єса "Старе гніздо й молоді птахи" у скороченому вигляді була показана у Києві на сцені першого українського стаціонарного театру М. Садовського.

До кінця невизначеним на даний час залишається і питання щодо жанру твору, оскільки сам автор назвав його "драматичні образи". Як зазначає О. Ставицький, "...даний твір мало схожий на драму в загальноприйнятому значенні цього терміна. Це скоріше інсценізований роман з великою кількістю персонажів, кількома сюжетними розгалуженнями, які, однак, тісно пов'язані єдиною думкою твору" [9, с. 17]. Ю. Шевельов називає "Старе гніздо й молоді птахи" "найбільшим, мабуть, прозовим твором письменника" [10, с. 23] і додає: "... маємо право говорити про рідкий взагалі і чи не єдиний у нашій літературі роман у діалогі" [10, с. 31]. На нашу думку, більш прийнятним є визначення в довіднику "Українська література у портретах і довідниках: Давня література — література XIX ст.", яке зводиться до того, що це "п'єса-енциклопедія з життя кубанських козаків, присвячена побуту козацької військової старшини середини XIX ст., розкладає старосвітських традицій міщанським способом життя, <...> обстоювання науки і освіти як дійової запоруки прогресу" [9, с. 204].

У центрі сюжету твору — проблема руйнації родини полковника Пилипа Загреби, конфлікт батьків і дітей. На прикладі заможної козацької родини автор змальовує розпад "військово-патріархального укладу життя чорноморського козацтва під тиском нових політико-економічних факторів. Тут і породжені розвитком капіталізму нові форми господарювання, і колонізаторська політика царизму, і брутальний наступ насадженої ним фальшивої, антинародної культури. Доживав останні роки кріпосницький лад, а з ним і військово-патріархальний устрій Чорноморії" [7, с. 17].

Ця тема і конфлікт, за великим рахунком, не нові в українській літературі, бо розглядаються А. Свидницьким у "Люборацьких" (1862), І. Нечуєм-Левицьким у "Причепі" (1869) і "Хмарах" (первісна назва — "Чорні хмари"; 1871), І. Тобілевичем у "Суєті" (1903), М. Кропивницьким у "Старих сучках й молодих паростях" (1908). Разом із тим слід звернути увагу на те, що перші три твори прозові, а п'єси І. Тобілевича й М. Кропивницького з'явилися пізніше, ніж "Старе гніздо й молоді птахи" (принаймні вже після смерті В. Мови). Таким чином, можна стверджувати, що В. Мові належить первінь у художньому відтворенні теми і вирішенні конфлікту в українському літературно-мистецькому процесі другої половини XIX століття. Щоправда, суттєво вплинути на розвиток національної драматургії згаданий твір не міг, оскільки, як уже йшлося, вперше оприлюднений був 1907 року, тобто дещо пізніше після згаданої п'єси І. Карпенка-Карого.

Дія драми відбувається в садибі представника козацької старшини війська Чорноморського — полковника Пилипа Загреби, крутого на вдачу господаря, в характері якого змішалися риси і козака, і поміщика. Він "завоював козацько-старосвітського, що вмів і пишно панувати і добре господарювати". Сам полковник — малоосвічена людина, але для своїх дітей не пошкодував коштів і дав їм освіту, розуміючи вимоги часу. Дітей у Загреби четверо — двоє синів і дві доньки, він виховує їх сам, оскільки його дружина — Ганна Сидорівна, яка вмів дати лад господі, а іноді навіть піднімала руку на свого чоловіка, — померла, залишивши чоловіка вдівцем.

Старший син — Гарась (Герасим) — "...недовчений корпусянський вихованець, хорунжий війська Чорноморського" [5, с. 134], гульвіса, який рветься до Петербурга — у гвардійський полк. Не лежить у парубка душа до господарства, не вмів говорити рідною мовою й нехтує нею. Батько скаржиться на нього: "...дома нудиться, як у Туреччині. Усе йому не до душі, усе йому мужицтво та хамство! Усе про грапів та князів химери гоне!" [5, с. 134].

Молодший син — Юрась — теж "недовчений учень військової гімназії, урядник війська Чорноморського" [5, с. 134], гульвіса й пияка, неохайний хлопець, що здатен на брехню й крадіяство навіть з власного господарства. Розпутні шибайголови — сини Загреби — йдуть проти волі батька й допомагають поручикові Прогульбицькому, охочому до приданого Улі, у викраденні й вінчанні їхньої сестри.

Старша донька полковника Уля (Юля) — інститутка, яка соромиться рідної господи, батько для неї — "чудовище", тому що забороняє розмовляти "обыкновенным благородным языком". Гарась так говорить про сестру: "...Юлинька действует молодцом! Не дает себя в обиду, умеет отстаивать свои права, достигать своих целей". Ця "хитруха та вередуха" винесла з інституту шляхетних дівчат уявлення про життя як про нескінченний бал.

Світлим промінчиком у драмі є образ молодшої доньки Загреби — Килі (Килини), хуторянки, яку оминула доля інститутки, бо виховувалася дівчина на хуторі у тітки, і тому їй близькі і рідна мова, і звичаї, прищеплені простота, щирість, скромність, людяність. "Вона здорова фізично й морально, її натура глибоко поетична. Але вона чужа навколишньому світові свинячих пик і звірячих вискалів, і тому вона завжди смутна, завжди самотня. Ми бачимо цю українську Офелію в сльозах, з букетами квітів..." [10, с. 27]. Килі навіть в найтяжчу хвилину свого життя хвилюється за батька. Зражена і зневажена коханим, не здатна протистояти оточенню, вона приймає рішення про самогубство, але не йде проти волі серця. "Один був світлий промінь, і він згас" [10, с. 27].

Персонажа драми "Лихо з дітьми" ніби вмотивована сюжетом. Чому ж автор змінив назву на іншу — "Старе гніздо й молоді птахи"? Відповідь на це питання слід шукати в образі Пилипа Загреби. Від самого початку драми він постає статечною людиною з сильним козацьким духом, господарем і батьком, але пильніше приглядаючись до героя драми, розуміємо, що автор змалював полковника далеко не позитивним героєм. І в господарстві не все гаразд, бо власник обійся через своє становище в суспільстві відірваний від землі. Його старо-демократичні стосунки з козаками лише на перший погляд гідні поваги, бо старий Загреба використовує їх як безплатну робочу силу, адже у нього своя філософія: "З дужим не борись, з багатим не судись". А він — і дужий, і багатий. І дітей своїх ніби любить, потокаючи їм у забаганках, але Килію віддав за нелюба, бо з сестрою Диркаліхою "позаздрились на чини та багатство", і синів може катувати за непослух.

У питаннях мови головний герой теж займає невизначену позицію. Віддавши дітей у чужомовну науку, Загреба вимагає, аби вони говорили рідною мовою, ніби не розуміючи, що екології душі особистості завданню непоправної шкоди русифікаторською освітою.

Відсутність чітко визначеного погляду спостерігаємо навіть у тому, як полковник Загреба ставиться до козацтва — він ще гордий того, що в ньому тече кров лицаря-козака. Але підшукуючи нареченого для доньки, вже цим не задовольняється. Маючи за душею купу гріхів, полковник не відчуває їх морального тягаря аж до моменту втрати рідної доньки.

Відсутність моральних підвалин, душевна роздвоєність, хитання Загреби між сентиментальністю і жорстокістю, демократизмом і деспотичністю, наукою і неучтвом призводять до того, що батько втрачає духовну платформу для гідного виховання власних дітей. Тому, мабуть, і змінив В. Мова назву драми, бо проблема, перш за все, не в дітях, а в батьках. "Природно, що і діти виходять з такого оточення хижаків, але це вже хижаків, не здібні до творчості, це вже виродження..." [10, с. 26]. Образ старого гнізда асоціюється з віджилими старосвітськими традиціями, що руйнуються міщанським способом життя. Смерть Килі як усобищення всього світлого, доброго, щирого — "це смертний вирок старому гнізду" [10, с. 27]. "На прикладі поступового занепаду заможного господарства й розпаду родини полковника Пилипа Загреби автор намагається вказати на приреченість всього патріархально-кріпосницького ладу" [6, с. 226] загалом і козацько-патріархального побуту зокрема.

Митець не вказує шляхів розв'язання конфлікту, вирішення проблеми. В творі немає героя, який би виголошував авторські ідеї, служив рупором життєвих кредо письменника. На відміну від інших драматургів своєї доби, В. Мова зобразив своїх героїв життєво

правдиво, в усім багатогранні характерів, тому постать Загребі та й інших представників старшого покоління часом викликає захват, замилювання, зневагу, жалість. Молодше покоління персонажів драми, окрім Килі, не викликає такої гами почуттів, бо "молодь потворніша від батьків" [10, с. 27]. Письменник відходить від прикрашального фольклоризму в драмі, а якщо і використовує його елементи, то лише для глибшої характеристики героїв, і такі елементи мають психологічне спрямування, тому навіть весілля Килини позбавлене етнографічних подробиць. Ю.Шевельов зазначає: "Письменника цікавить не етнографічна, а соціально-характерологічна сторона життя, соціальна типологія кубанського побуту" [10, с. 29]. Високо поцінувавши драму "Старе гніздо й молоді птахи", Олекса Ставицький зазначає, що "тільки в фіналі він не вберігся від певної нарочитості" [7, с. 20], вважаючи смерть Килі мелодраматичним ефектом письменника. На нашу думку, смерть Килини — логічне завершення сюжету, фінал, що позбавлений будь-якої штучності, оскільки цей образ символізував світле майбуття батьківського гнізда, що "несло зерна розкладу в собі, воно не могло не загинути" [10, с. 27].

Минуло близько 130 років з часу написання Василем Мовою (Лиманським) драми "Старе гніздо й молоді птахи", але й нині цей твір викликає захоплення широтою охопленого матеріалу, системою створених образів, глибиною життєвого матеріалу, проблемами, що актуальні й зараз. Письменникові належить первінь не лише в організації матеріалу в драматичний твір, бо за обсягом, кількістю образів і манерою розкриття персонажів він близький до епічного твору, а й за проблематикою, яка в національній драматургії була порушена вперше. Це стосується як проблеми занепаду патріархально-кріпосницького ладу на прикладі козацької родини, так і проблеми впливу чужомовної науки на памолодь і його звородніння, проблеми роздвоєння особистості, проблеми занепаду козацтва і вічної проблеми батьків і дітей, яка у творі Василя Мови (Лиманського) так і залишається невирішеною, бо автор не дає готових "рецептів", а змушує думати і шукати шляхи кожного з нас. Юрій Шевельов

В статье рассматривается одна из ключевых проблем драмы Василия Мовы (Лиманского) "Старое гнездо и молодые птенцы" — разорение богатой казачьей семьи в результате рождения в кубанских станицах новых капиталистических отношений.

Ключевые слова: семья, драма, казачья старшина.

In the article one of key problems of drama of Vasilii Movy (Limanskogo) is examined the "Old nest and young nestling" is destruction of rich cossack monogynopaedium as a result of birth in the Kuban cossack villages of new capitalist relations.

Keywords: monogynopaedium, drama, cossack petty officer.

зазначає, що "своєрідність Мовиного твору побільшується незвичайною густотою фарб" [10, с. 32], вказуючи на лексику драми, емоційну насиченість діалогів, а також експресивність гумору. "Це той трагічний, гротесковий, часом навіть макабричний гумор, якого майже не знала наша література XIX століття... — стверджує дослідник. — У цьому мистецтві трагікомічного гротеску, сміху з трагічним підґрунтям, де старі традиції барокового репаного козацького гумору й котлярєвщини переростають у макабрично-конденсований гумор експресіонізму, Мова випередив свій час і де в чому є близький до мистецтва XX сторіччя, якимись рисами нагадуючи театр Миколи Куліша і торуючи йому шлях" [10, с. 33].

Література

1. Історія української літератури XIX століття: У 2 кн. Кн. 2: Підручник / За ред. акад. М.Г.Жулинського. — К.: Либідь, 2006. — 712 с.
2. К[омаров] М. К. Літературна спадщина В. Мови / М. К. Комаров // Зоря. — 1892. — № 10. — С. 203.
3. Кониський О. До історії українсько-руського письменства. Кілька слів про Василя Мову / Олександр Кониський // Зоря. — 1891. — № 20. — С. 396.
4. Мова (Лиманский) В.С. Из літературного наследия / Василий Семенович Мова (Лиманский) / составление, предисловие, комментарии и научная редакция текстов В.К.Чумаченко. — Краснодар, 1999. — 244 с.
5. Мова (Лиманський) В.С. Старе гніздо й молоді птахи / Василь Семенович Мова (Лиманський) / Упоряд., авт. передм. та приміт. О.Ф.Ставицький. — К.: Дніпро, 1990. — 421с.
6. Новиков А. Українська драматургія й театр від найдавніших часів до початку XX ст.: монографія / Анатолій Новиков. — Харків: САГА, 2011. — 408 с.
7. Ставицький О. Поет доби лихоліття // Мова (Лиманський) В.С. Старе гніздо й молоді птахи / Упоряд., авт. передм. та приміт. О.Ф.Ставицький. — К.: Дніпро, 1990. — 421с.
8. Украинская жизнь. — 1912. — № 4. — С.85 — 86.
9. Українська література у портретах і довідниках: Давня література — література XIX ст.: / Довідник / Редкол.: С.П. Денисюк, В.Г. Дончик, П.П. Кононенко та ін. — К.: Либідь, 2000. — 360 с.
10. Шевельов Ю. Василь Мова / Юрій Шевельов // Мова (Лиманський) В. С. Твори. — Мюнхен: Дніпрова Хвиля, 1968. — 382 с.